

Desigualtat i pacte social

Informe divulgatiu

Desigualtat d'oportunitats en el rendiment educatiu a Espanya i Europa

*El paper de les expectatives, les habilitats
lectores i la repetició com a determinants de
les desigualtats*

Crèdits

**L'Observatori Social
de la Fundació "la Caixa"**

Fundació "la Caixa", 2022
Plaça de Weyler, 3
07001 Palma

ISBN 978-84-9900-311-5
(Col·lecció «Desigualtat i pacte
social»)

**Coordinació del projecte, disseny
gràfic i maquetació:**
Knowledge Sharing Network, SL
KSNET

www.ksnet.eu

Revisió de textos i traducció:
Discobole, SL
www.discobole.eu

La Fundació "la Caixa"
no s'identifica necessàriament
amb l'opinió dels autors
d'aquesta publicació.

elobservatoriosocial.fundacionlacaixa.org/ca

Recerca i elaboració de l'informe

Gabriela Sicilia, Universitat de La Laguna

Gustavo A. Marrero, Universitat de La
Laguna

Juan C. Palomino, Universitat d'Oxford

Comissari de la col·lecció:
Luis Ayala, UNED

Comitè científic:

Lidia Brun (ULB), Olga Cantó (UAH), Sara de
la Rica (ISEAK), Víctor Lapuente (UG), Marga
León (UAB), Jorge Onrubia (UCM), Leire Salazar
(UNED)

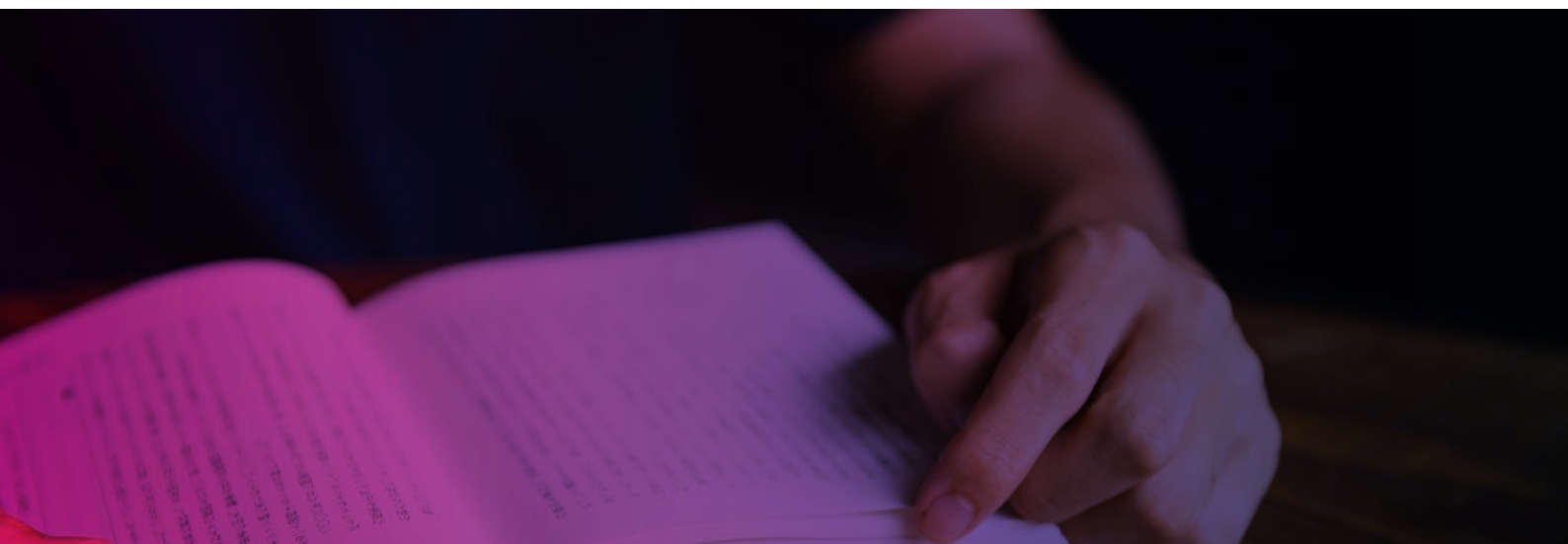
Índex

- 4 Resum
- 5 Idees principals
- 6 Espanya, juntament amb els països nòrdics, presenta menys desigualtat d'oportunitats educatives
- 7 Els països nòrdics i els anglosaxons, amb una desigualtat d'oportunitats educatives reduïda, també són països amb un alt rendiment acadèmic
- 8 Les diferències en l'entorn cultural de la llar són el factor que més contribueix a la desigualtat d'oportunitats en el rendiment educatiu a Europa
- 9 La repetició de curs, la motivació, les habilitats lectores i el plaer per la lectura transmeten entre l'11 i el 30% d'aquesta desigualtat
- 10 Les regions espanyoles presenten una heterogeneïtat moderada pel que fa a la desigualtat d'oportunitats educatives
- 11 El principal canal a través del qual operen les circumstàncies socioeconòmiques i culturals a les regions espanyoles és la repetició de curs
- 12 Conclusions
- 13 Actuacions proposades
- 14 Característiques de l'estudi
- 15 Referències

Resum

La desigualtat d'oportunitats en el rendiment educatiu mesura la importància que els factors aliens a la responsabilitat de l'alumne (gènere, procedència, estatus econòmic i cultural dels pares, etc.) tenen en les diferències de rendiment acadèmic. L'educació és un dels principals determinants dels salaris de les persones i, per tant, reduir la desigualtat d'oportunitats en el rendiment educatiu és un dels principals mecanismes per combatre les desigualtats futures, tant pel que fa als ingressos com pel que fa al benestar de les persones.

Aquest estudi estima, a partir de les dades més recents del programa PISA, que els factors aliens a l'alumne expliquen un 32% de les diferències en el rendiment acadèmic a la UE-27, i que aquests efectes es canalitzen a través de la repetició de cursos previs, la motivació de l'alumne i els seus hàbits i habilitats de lectura.

Idees principals

1

Espanya, juntament amb els països nòrdics, presenta una desigualtat d'oportunitats educatives més baixa (al voltant del 20%), mentre que els països centreeuropeus presenten una desigualtat més elevada (entre un 38 i un 45%).

3

Les diferències en l'entorn cultural de la llar són el factor que més contribueix a la desigualtat d'oportunitats en el rendiment educatiu a Europa: al voltant del 40% de mitjana a la UE-27. Les característiques escolars són rellevants en països centreeuropeus, Itàlia, Grècia i el Regne Unit (entre el 20 i el 40%).

5

Es constata una heterogeneïtat moderada pel que fa a la desigualtat d'oportunitats educatives entre les regions espanyoles (oscil·la entre el 16 i el 27%). A totes les regions, l'entorn cultural de la llar és l'aspecte que més contribueix a aquesta desigualtat.

2

No existeix una associació entre desigualtat educativa i rendiment educatiu. Els països nòrdics i els anglosaxons, amb una desigualtat d'oportunitats educatives reduïda, també són països amb un alt rendiment acadèmic, a diferència dels mediterranis.

4

La repetició de curs, la motivació (expectatives educatives i ocupacionals), les habilitats lectores i el plaer per la lectura transmeten entre l'11 i el 30% d'aquesta desigualtat.

6

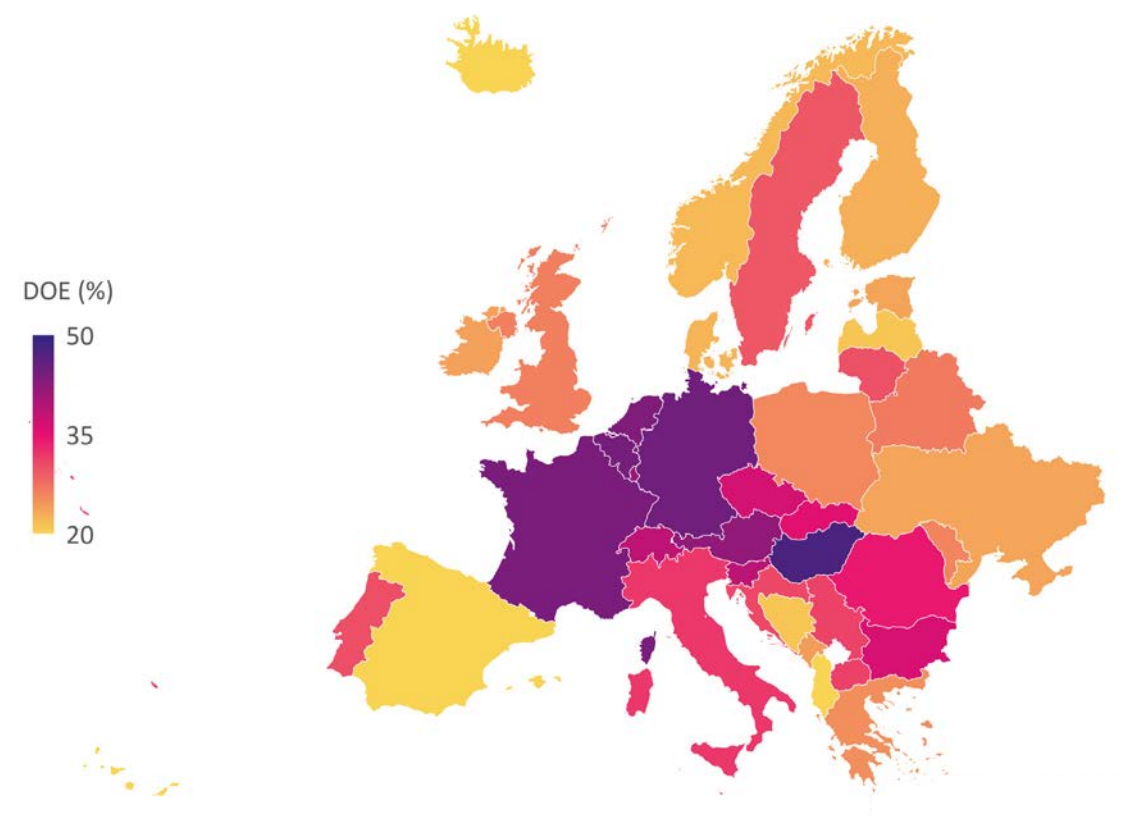
El principal canal a través del qual operen les circumstàncies socioeconòmiques i culturals a les regions espanyoles és la repetició de curs, excepte a Catalunya, Andalusia i les Balears, on el factor més important són les expectatives educatives de l'alumne.

1 Espanya, juntament amb els països nòrdics, presenta menys desigualtat d'oportunitats educatives

Els resultats obtinguts a partir de l'última edició del programa PISA, el 2018, mostren que hi ha diferències considerables pel que fa al percentatge de la variabilitat del rendiment educatiu associat a diferències en factors aliens a la responsabilitat de l'alumne, com són el gènere, la seva condició de migrant o l'estatus econòmic i cultural dels pares, entre altres. Aquest percentatge, que determina la desigualtat d'oportunitats educatives (DOE), se situa al voltant del 20% a Espanya i els països nòrdics, mentre que als països anglosaxons i mediterranis (excepte Espanya) es troba entre el 25 i el 30%. Els països centreeuropeus –principalment Alemanya, Bèlgica, França i els Països Baixos– presenten els nivells més elevats de DOE: entre un 38 i un 45%. Aquests resultats són coherents amb els d'estudis anteriors.

Gràfic 1: A Europa s'observen diferències notables pel que fa a desigualtat d'oportunitats educatives

Percentatge de la variabilitat del resultat en ciències associat a diferències en les circumstàncies individuals, familiars i escolars de l'alumnat a Europa (DOE), 2018

Nota: aquests resultats són similars als de les altres dues assignatures avaluades a PISA (matemàtiques i lectura).

Font: elaboració pròpia a partir de PISA 2018.

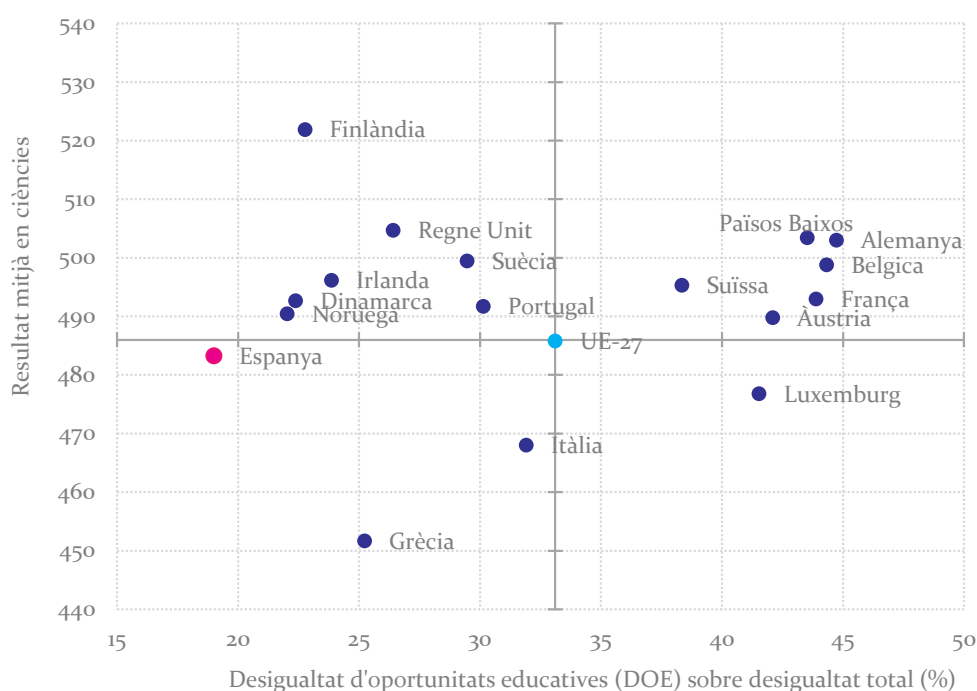
2 Els països nòrdics i els anglosaxons, amb una desigualtat d'oportunitats educatives reduïda, també són països amb un alt rendiment acadèmic

Els països nòrdics, els anglosaxons i els mediterranis presenten diferències notables entre ells pel que fa al rendiment acadèmic. Així doncs, Finlàndia destaca per tenir el rendiment mitjà més alt de tota la UE i una DOE per sota del 23%. Dinamarca, Noruega i Portugal, entre altres, també presenten rendiments acadèmics per sobre de la mitjana i nivells baixos de DOE. En canvi, Espanya, Grècia i Itàlia tenen rendiments acadèmics inferiors a la mitjana de la UE-27, malgrat que presenten uns nivells de DOE més baixos que la mitjana de la UE-27. D'altra banda, els països centreeuropeus, tot i que presenten nivells de DOE molt elevats, excepte Luxemburg, tenen un rendiment educatiu superior a la mitjana de la UE-27.

Aquests resultats evidencien que, si bé hi ha països amb una elevada desigualtat d'oportunitats i bons resultats acadèmics, també els països amb un nivell de desigualtat més baix poden obtenir bons resultats acadèmics, tal com passa als nòrdics i als anglosaxons. És a dir, eficiència i equitat educativa no són dimensions excloents, i és possible assolir tots dos objectius mitjançant un disseny adequat de polítiques educatives adreçades als alumnes amb un rendiment més baix. En efecte, els resultats educatius mitjans dels alumnes amb pitjor rendiment (percentil 5 segons el resultat en ciències) són substancialment superiors als països amb menys DOE que a la resta de països europeus.

Gràfic 2: No hi ha cap associació entre la DOE i el resultat mitjà als països de l'Europa occidental

Relació entre la desigualtat d'oportunitats educatives i el resultat mitjà en ciències als països de l'Europa occidental

Font: elaboració pròpia a partir de PISA 2018.

3 Les diferències en l'entorn cultural de la llar són el factor que més contribueix a la desigualtat d'oportunitats en el rendiment educatiu a Europa

L'existència d'una desigualtat d'oportunitats educatives indica que part de la variabilitat en el rendiment educatiu dels alumnes és deguda a factors aliens a la seva responsabilitat, vinculats a les seves circumstàncies personals –com el gènere o la procedència immigrant– i familiars –com el nivell socioeconòmic o cultural. Els resultats mostren que, de tots els factors considerats en el nostre estudi, les diferències en l'entorn cultural familiar (mesurat, principalment, a través de la quantitat de llibres que hi ha a la llar) són les que contribueixen més a les desigualtats de rendiment a tots els països, seguides per l'ocupació dels pares. Si es tenen en compte aquests dos factors, veiem que les diferències en el nivell educatiu dels pares i en la riquesa de la llar contribueixen només de manera marginal a la DOE a la majoria de països, excepte als països nòrdics. Això suggereix que les variacions en els estudis dels pares i en la riquesa de la llar produeixen diferències en el resultat acadèmic només quan impliquen un entorn cultural millor a la llar i/o un estatus ocupacional més alt. El gènere de l'estudiant no contribueix a la DOE, i la condició d'immigrant tampoc no és una circumstància rellevant, excepte als països nòrdics (sobretot a Suècia).

D'altra banda, les característiques de l'entorn escolar també contribueixen a la DOE, a causa de l'«efecte del grup d'iguals» –aproximat a partir del nivell socioeconòmic de la llar mitjana del centre educatiu–, al conjunt de l'Europa central, Itàlia, Grècia i el Regne Unit.

Taula 1: Les característiques de l'entorn escolar contribueixen més a la desigualtat als països amb una DOE més elevada

Contribució de les circumstàncies personals, familiars i escolars a la DOE als països de l'Europa occidental

		Gènere	Immigrant	Riquesa de la llar	Educació dels pares	Ocupació dels pares	Entorn cultural	Caract. escolars
Nòrdic	Dinamarca							
	Finlàndia							
	Suècia							
	Noruega							
Mediterrani	Espanya							
	Portugal							
	Grècia							
	Itàlia							
Anglo-saxó	Regne Unit							
	Irlanda							
Centreeuropeu	França							
	Luxemburg							
	Suïssa							
	Països Baixos							
	Bèlgica							
	Àustria							
	Alemanya							
UE-27								

Escales: 0% 20% 40% 60%

Font: elaboració pròpia a partir de PISA 2018.

4 La repetició de curs, la motivació, les habilitats lectores i el plaer per la lectura transmeten entre l'11 i el 30% d'aquesta desigualtat

En l'efecte de les circumstàncies personals, familiars i de l'entorn escolar en el rendiment educatiu hi intervenen altres factors o canals. Per exemple, el plaer per la lectura està condicionat, en gran mesura, per les circumstàncies socioeconòmiques de l'alumne i repercuteix positivament en el seu rendiment escolar. En el nostre model, un canal és més rellevant com més relacionat està amb la part del rendiment de l'alumne condicionada per les diverses circumstàncies de les quals no és responsable. Identificar aquests mediadors potencials és molt rellevant, ja que les polítiques públiques difícilment podran influir en les circumstàncies personals i familiars a curt i mitjà termini, però sí en aquests canals.

La repetició de curs en anys anteriors, les expectatives educatives i ocupacionals de l'alumne, el plaer per la lectura i l'habilitat lectora estan relacionats tant amb les circumstàncies personals i familiars com amb el rendiment acadèmic, i els resultats mostren que transmeten entre l'11 i el 30% de la DOE a Europa, amb diferències importants entre països. Altres canals potencials, com la por del fracàs o l'ús de les TIC a la llar, són menys rellevants. Tot i que aquest resultat prové de dades prèvies a la pandèmia de la covid-19 i s'ha de matisar en el context actual, és destacable el fet que les diferències en habilitats «tradicionals» d'hàbit i comprensió lectora –així com la motivació dels alumnes pel que fa a expectatives– siguin més importants que l'ús de les TIC.

Taula 2: De mitjana, a la UE-27 els canals analitzats expliquen el 24,8% de la DOE
Contribució dels canals potencials a la desigualtat d'oportunitats educatives a l'Europa occidental

		Repetició	Expectatives educatives	Expectatives ocupacionals	Habilitats lectores	Plaer per la lectura	Habilitat per a la lectura	Por del fracàs	Autonomia en l'ús de les TIC	Ús de les TIC a la llar per plaer	% de la DOE explicada
Nòrdic	Dinamarca										10,9%
	Finlàndia										19,7%
	Suècia										13,7%
	Noruega										11,4%
Mediterrani	Espanya										17,4%
	Portugal										28,0%
	Grècia										22,0%
	Itàlia										26,3%
Anglès saxó	Regne Unit										28,7%
	Irlanda										24,0%
Centreuropeu	França										24,2%
	Luxemburg										26,0%
	Suïssa										22,1%
	Països Baixos										27,2%
	Bèlgica										29,6%
	Austria										18,8%
Alemanya										12,5%	
UE-27											21,3%

Escala: 0% 15% 30% 45%

Nota: l'última columna mostra la part de la desigualtat de resultats en ciències explicada per les circumstàncies (DOE) que està determinada pel conjunt de variables de la taula (canals). La intensitat del color mostra el percentatge de l'R² total explicat per cada canal.

Font: elaboració pròpia a partir de PISA 2018.

5 Les regions espanyoles presenten una heterogeneïtat moderada pel que fa a la desigualtat d'oportunitats educatives

L'anàlisi de la DOE a escala regional és particularment rellevant a Espanya, ja que les competències educatives estan descentralitzades i les comunitats autònomes són les principals responsables de la gestió dels recursos educatius i del disseny de les polítiques. El nivell de DOE a totes les regions espanyoles se situa per sota de la mitjana de la UE-27 (del 33%), amb una oscil·lació que va del 16% a les Balears i Castella-la Manxa al 27% a Múrcia, mentre que a Astúries i Madrid supera el 21%.

No sembla que aquestes diferències estiguin associades a un patró geogràfic, econòmic o sociocultural. Tampoc no s'observa cap associació entre la DOE i el rendiment educatiu mitjà de cada regió. Pel que fa a la contribució de les diverses circumstàncies a la DOE, l'entorn cultural de la llar hi contribueix al voltant d'un 55%, i l'ocupació dels pares, aproximadament un 25% per al conjunt del país. Les característiques de l'entorn escolar només contribueixen a la DOE a les Canàries (13%), mentre que la condició d'immigrant només contribueix significativament a la DOE a Navarra (16%), la Rioja (14%) i les Balears (13%).

Gràfic 3: Castella-la Manxa i les Balears són les regions amb menys desigualtat d'oportunitats educatives

Percentatge de la variabilitat del resultat en ciències associat a les diferències en les circumstàncies individuals, familiars i escolars de l'alumnat a Espanya (DOE)

Font: elaboració pròpia a partir de PISA 2018.

6 El principal canal a través del qual operen les circumstàncies socioeconòmiques i culturals a les regions espanyoles és la repetició de curs

De mitjana, els canals potencials inclosos en el model aconseguen explicar, en conjunt, entre el 13 i el 25% d'aquesta desigualtat a les comunitats autònomes espanyoles. Si bé la repetició és un problema estructural i un desafiament pendent a tot el territori espanyol, el seu paper com a canalitzador de la DOE difereix considerablement entre regions. Mentre que a Madrid, la Rioja i el País Basc és el principal factor mediador –més del 60% de l'efecte–, a Catalunya té un efecte molt marginal (12%). En aquesta comunitat, les expectatives educatives són el principal canal pel qual operen les circumstàncies sobre la desigualtat en el rendiment de l'alumnat (40% del total dels canals). Aquestes expectatives també tenen un paper molt rellevant a les Balears, Andalusia i la Rioja.

El plaer per la lectura i l'habilitat lectora no són un canal dominant a la majoria de regions, al contrari del que passa a la majoria de països europeus. Tal com passa en el cas d'Europa, a les regions espanyoles la por del fracàs i les variables associades a l'ús de les TIC tampoc no canalitzen l'efecte de les circumstàncies socioeconòmiques, culturals i de l'entorn escolar de l'alumnat sobre la desigualtat dels resultats acadèmics.

Taula 3: La repetició de curs canalitza gairebé el 50% de la desigualtat d'oportunitats en el rendiment educatiu a les regions espanyoles

Contribució dels canals potencials a la desigualtat d'oportunitats educatives a Espanya

	Repetició	Expectatives educatives	Expectatives ocupacionals	Habilitats lectores	Plaer per la lectura	Habilitat per a la lectura	Por del fracàs	Autonomia en l'ús de les TIC	Ús de les TIC a la llar per plaer	% de la DOE explicada
Andalusia										13,3%
Aragó										18,9%
Astúries										28,9%
Balears										19,1%
Canàries										20,5%
Cantàbria										16,0%
Castella i Lleó										18,0%
Castella-la Manxa										16,9%
Catalunya										20,6%
Extremadura										20,6%
Galícia										21,4%
La Rioja										16,3%
Madrid										19,1%
Múrcia										24,9%
Navarra										16,3%
País Basc										16,8%
C. Valenciana										20,2%

Escala: 0% 25% 50% 70%

Nota: l'última columna mostra la part de la desigualtat de resultats en ciències deguda a les circumstàncies (DOE) que ve determinada pel conjunt de les variables de la taula (canals). La intensitat del color mostra quina part d'aquest percentatge total està explicada per cada variable.

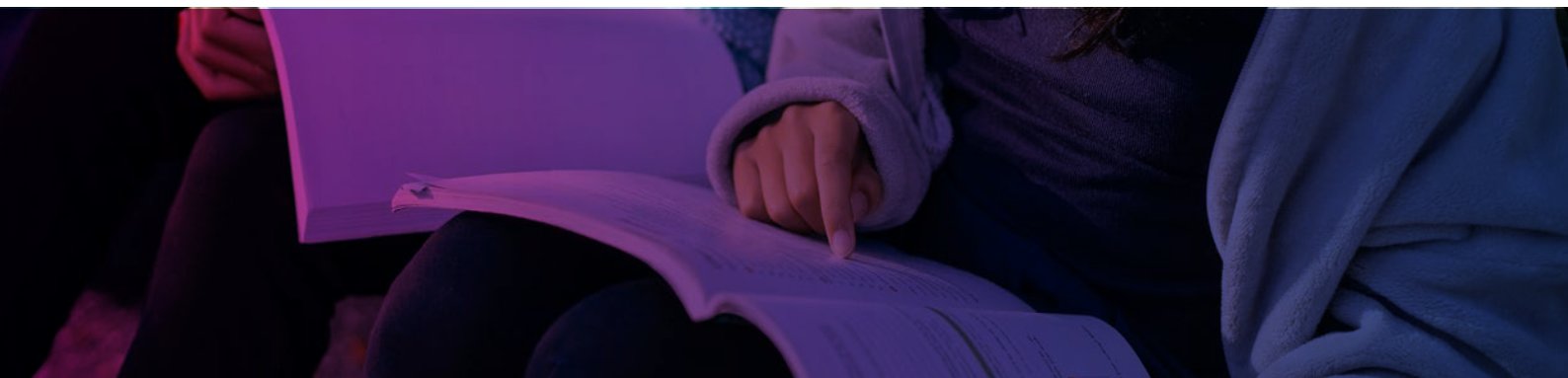
Font: elaboració pròpia a partir de PISA 2018.

Conclusions

La desigualtat d'oportunitats en el rendiment educatiu (DOE) mesura la importància que els factors aliens a la responsabilitat de l'alumne (gènere, condició de migrant, estatus econòmic i cultural dels pares, etc.) tenen en les diferències de rendiment acadèmic. Sobre la base de les últimes dades de PISA, de 2018, hi ha diferències notables pel que fa a DOE entre els països de la UE-27. Espanya i els països nòrdics presenten nivells de DOE relativament moderats, del voltant del 20%, mentre que els països anglosaxons i mediterranis (excepte Espanya) s'ubiquen a la meitat del rànquing, amb valors que van del 25 al 30%. Els països centreeuropeus –principalment Alemanya, Bèlgica, França i els Països Baixos– presenten els nivells més elevats de DOE: entre un 38 i un 45%.

Les diferències en l'ambient cultural de la llar són l'aspecte que més contribueix a la DOE a tots els països, seguides de l'ocupació dels pares. La importància de les característiques de l'entorn escolar en la DOE, motivada per l'«efecte del grup d'iguals», és significativa als països centreeuropeus, Itàlia, Grècia i el Regne Unit. No sembla que existeixi compensació entre DOE i èxit acadèmic, i diversos països europeus demostren que tenir una DOE baixa és compatible amb un alt rendiment acadèmic.

Reduir la DOE a curt o mitjà termini requereix actuar sobre els factors que més transmeten les diferències culturals i socioeconòmiques de la llar a les diferències en resultats educatius, és a dir, sobre els canals. Les diferències en les habilitats lectores i les expectatives de l'alumnat (educatives i ocupacionals) són els canals més importants al conjunt d'Europa, mentre que la repetició de curs també és un canal molt rellevant a Espanya, Portugal, Grècia, França i Bèlgica.

Actuacions proposades

1

Actuar sobre els principals canals que transmeten les diferències en les circumstàncies de l'alumnat a les diferències en els resultats educatius.

3

Incidir, de manera especial, en el foment de l'hàbit de lectura i la millora de les habilitats lectores de l'alumnat, començant des d'edats molt primerenques.

5

Reduir la desigualtat en el rendiment mitjà entre centres educatius mitjançant plans específics i recursos per als centres amb pitjors resultats. Prestar una atenció especial a les zones més desfavorides.

7

Combatre la DOE i promoure la millora acadèmica de tots els alumnes no són pràctiques excloents entre si. L'objectiu ha de ser que cada alumne desenvolupi el seu màxim potencial, al marge de les seves condicions de partida.

2

Identificar de manera precoç l'alumnat amb més probabilitats de repetir curs i actuar perquè això no passi mitjançant la impartició de classes de reforç i la informació continuada als pares.

4

Promoure campanyes informatives adreçades a les famílies sobre les potencials metes educatives i laborals que poden assolir els seus fills, i sobre com això repercutirà en el seu benestar futur.

6

A mitjà i llarg termini, conscienciar la societat sobre la importància que té l'educació per al futur dels fills, i també sobre la importància de generar un ambient a la llar que afavoreixi l'estudi.

Característiques de l'estudi

Aquest estudi aporta evidència científica nova per abordar un dels reptes més importants dels sistemes educatius europeus. A més de quantificar i comparar la situació en matèria de DOE, per primera vegada aporta evidència sobre els factors potencials a través dels quals es transmet la DOE (canals). No obstant això, és important destacar que l'anàlisi duta a terme és de caràcter descriptiu i no causal i, per tant, els resultats s'han d'entendre com una primera aproximació a l'anàlisi de les diferències en qüestions de DOE. A partir d'aquí, cal fer més recerca per conèixer-ne l'evolució al llarg del temps, així com els factors que puguin explicar les disparitats considerables que hi ha entre els sistemes educatius analitzats.

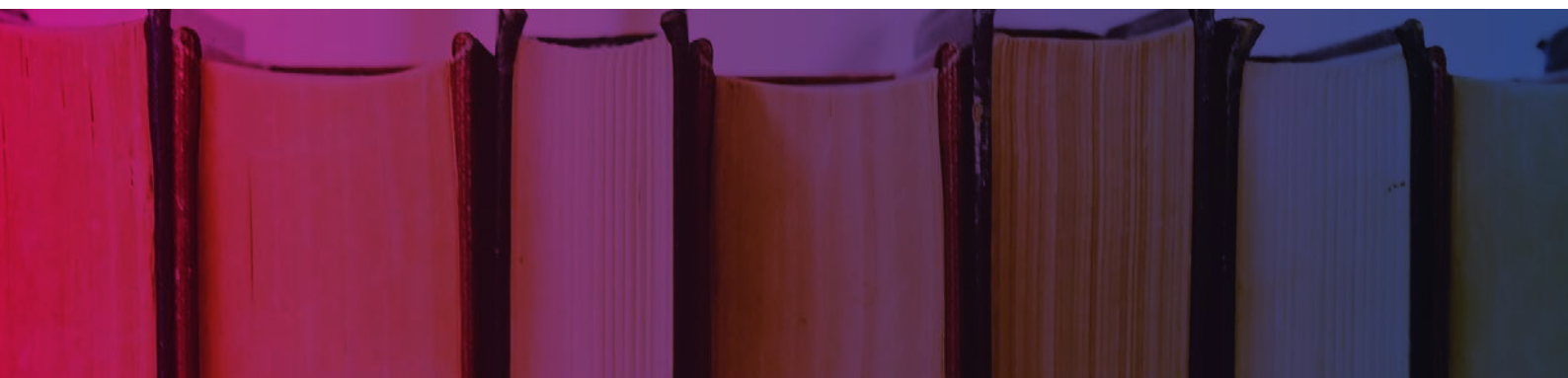
Referències

Ferreira, F.; Gignoux, J. (2014). «The Measurement of Educational Inequality: Achievement and Opportunity». A: *World Bank Economic Review*, 28(2), 210-246. <https://doi.org/10.1093/wber/lht004>.

Martins, L.; Veiga, P. (2010). «Do inequalities in parents' education play an important role in PISA students' mathematics achievement test score disparities?». A: *Economics of Education Review*, 29(6), 1016-1033. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2010.05.001>.

Palomino, J. C.; Marrero, G. A.; Rodríguez, J. G. (2019). «Channels of inequality of opportunity: The role of education and occupation in Europe». A: *Social Indicators Research*, 143(3), 1045-1074. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11205-018-2008-y>.

Schultz, G.; Ursprung, H. W.; Wößmann, L. (2008). «Education policy and equality of opportunity». A: *Kyklos*, 61(2), 279-308. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6435.2008.00402.x>.

Fundació "la Caixa"